

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΟΥΛΕΡΙΚΟΥ ΦΩΝ ΒΙΛΑΜΟΒΙΤΣ - ΜΟΕΛΛΕΝΔΟΡΦΦ
ULRICH VON WILAMOWITZ - MÖLLENDORFF †
(1848—1931)

Μεγάλη ὑπήρξεν ἐν Βερολίῳ ἡ συγκίνησις τοῦ φιλολογικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καθ' ὅλου κόσμου τῆ 25ῃ Σεπτεμβρίου 1931 ὅτε ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ περικλεοῦς φιλόλογου Οὐλερίκου φὸν Βιλαμόβιτς - Μοέλλενδορφφ. Πάντες συνησθάνοντο ὅτι ἐξέλιπεν εἰς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς σημερινῆς Γερμανίας. Τὸ ὄνομά του ἠκούετο πάντοτε ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ φιλολογικῷ κόσμῳ καὶ τῆς πατρίδος του καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ μετὰ σεβασμοῦ, καὶ αἱ γνώμαί του περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων εἶχον προσλάβει τοιοῦτον κύρος, οἷον δὲν συναντᾷ τις πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἦτο ὁ μόνος σύγχρονος φιλόλογος ὅστις οἶονεὶ ἐδέεποζε τῆς ὅλης κλασσικῆς φιλολογίας, Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς, πᾶν δὲ ζήτημα αὐτῶν τὸ ὁποῖον ἐξήταζεν, ἐφωτίζετο δι' ἀπλέτου ἐκ τῆς ὅλης ἐπιστήμης προερχομένου φωτός. Καὶ ἐπραξε τοῦτο μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του, διότι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνδρός συνεδάδιζον πάντοτε καὶ συνεξέλιπον συγχρόνως. Ὅ,τι ὁ ἴδιος εἶπε περὶ τοῦ Ἰωσήφ Ἰ. Scaliger ὅτι ἦτο «ἡγεμὼν τῆς ἐπιστήμης» ἠδύνατο κάλλιστα καὶ περὶ αὐτοῦ νὰ λεχθῆ. Καὶ ὁ μὲν Scaliger ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς συνήθους Πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας, ἦτο διοργανωτῆς οὕτως εἶπειν τῆς ἐπιστήμης (ἀνεκάλυψε μάλιστα τὰ ἀρχαῖα Λατινικά), ἀλλ' ὁ Wil. τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἀντεπροσώπευσεν μέχρι τοῦ 1929. Ἡ τελευταία του Πανεπιστημιακὴ παράδοσις (θερ. ἐξάμ. 1929) ὑπήρξε φροντιστηριακὴ ἐρμηνεῖα τοῦ περὶ ὕψους συγγράμματος, καὶ Kolloquium περὶ Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν. Πρὸ τούτου εἶχε παραδώσει (χειμ. ἐξάμ. 1928—1929) θέμα περὶ ὃ τότε ἠσχολεῖτο, τ. ἔ. τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν. Εἰς τὴν τύπωσιν τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου του εὔρεν αὐτὸν ὁ θάνατος.

Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἀπὸ τοῦ 1870 μέχρι τοῦ 1931 εἶναι ἠναγκασμένος νὰ μνημονεύῃ καὶ νὰ

περιστρέφεται πολλάκις περί τὸ ὄνομά του. Εἰς τὰ συγγράμματα τὰ ὅποια ἀφῆκεν εἰς ἡμᾶς θὰ ζῆ πάντοτε τὸ μεγαλοφυῆς πνεῦμά του, ἀφοῦ τὸ λεπτοφυῆς ἐκεῖνο καὶ ὑψηλὸν καὶ ὄντως ἀριστοκρατικὸν σῶμα, καὶ ἡ ἐν αὐτῷ σπινθηροβολήσασα καὶ ἐξαστράψασα διάνοια, ἀπόκειται πλέον ὡς τέφρα συμφώνως πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπαιχομένου ἐν τῷ Πολωνικῷ σήμερον χωρίῳ Markowitz (παρὰ τὸ Posen), ὅπου ὑπάρχει τὸ οἰκογενειακὸν του κτῆμα καὶ ἐνθα τῇ 22ᾳ Δεκεμβρίου 1848 εἶδε τὸ φῶς καὶ ἐπὶ 13 ὄλα ἔτη μετὰ ταῦτα παρέμεινεν ὁ νεαρὸς Wil. Μετὰ χάριτος διηγεῖται ὁ ὀγδοηκοντούτης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (*Eripienungen*, 1848—1914, ἐν Λειψία 1928) τὰς πρώτας παιδικὰς ἀναμνήσεις του ἐκ τοῦ γενεθλίου τόπου, ἀλλὰ καταλαμβάνεται πολλάκις καὶ ὑπὸ πικρίας διὰ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ τύχην.

Ὁ βίος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐργασίαν, «*Leben und Arbeit galten ihm als Einheit*». Τὸ πνεῦμά του ἦτο διαρκῶς ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, πρὸς τὴν θέσιν νέων προβλημάτων, πρὸς τὴν διεύρυνσιν τοῦ φιλολογικοῦ μας ὀρίζοντος πέρα τοῦ αὐστηρῶς κλασσικοῦ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δράσεώς του συνήντησε πολλὰς δυσχερείας καὶ ἠναγκάσθη κατὰ πολλῶν προλήψεων νὰ παλαίσῃ, ἀλλ' οἱ νέοι συνησθάνθησαν πρῶτοι τὸ θερμαίνον τὸν ἄνδρα ἱερὸν πῦρ, καὶ συνεσπειράθησαν περὶ αὐτὸν ἕνα καὶ αὐτοὶ γίνωσι μέτοχοι τοῦ θείου τῆς ἐπιστήμης δώρου. Τὸ ἱερὸν τοῦτο πῦρ δὲν ἐγκατέλιπεν αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου του. Προαισθανόμενος αὐτὸν ἐγγίζοντα ἐπέσπευσε τὴν ἔκδοσιν πολλῶν ἔργων του, τὰ ὅποια ἐν νεανικοῖς ἢ ὠρίμοις χρόνοις κατ' ἄλλον τρόπον θὰ ἐξεδίδοντο, καὶ ἐπεδόθη ὄλος εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργου τὸ ὅποιον ἤθελε νὰ ἐπιθέσῃ ὡς κορωνίδα τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τῆς μακρᾶς καὶ γονιμωτάτης αὐτοῦ σταδιοδρομίας. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι *Der Glaube der Hellenen*, τοῦ ὁποίου ὁ δεύτερος καὶ τελευταῖος τόμος ἐτυποῦτο καθ' ὄν χρόνον, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ θάνατος ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ζωὴν του. Εἶχε τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐβράδυνε εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ ἔργου τούτου καὶ ἔσπευδε γοργῶ βήματι εἰς τὸ τέλος. Εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἔγραφε κατὰ Φεβρ. 1931, προκειμένου περὶ ἄλλου ζητήματος, ὅτι εἶναι ἤδη 82 ἐτῶν καὶ εἶναι καθ' ἑαυτὸ τόλμημα τὸ νὰ ζητῇ νὰ γράψῃ ἀκόμη ἐν βιβλίον. Παρηγορία τις εἶναι ὅτι ἠσχολεῖτο κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας του μὲ τὰ τελευταῖα πλέον κεφάλαια τοῦ βιβλίου· εὐρίσκετο ἤδη εἰς τὸν Πλωτῖνον, τὴν τελευταίαν Ἑλληνικὴν προσωπικότητα, ἣτις ἀνύψωσε τὴν θρησκευτικὴν δύναμιν εἰς νέον πραγματικὸν μεγαλεῖον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔλειψε τὸ τελευταῖον κεφάλαιον, ἡ γενικὴ

τουτέστι ἐπισκόπησις τῆς οὐσίας τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας, τὸ ὅποιον ὡς ἔλεγεν εἰς τὸν E. Norden, θὰ ἦτο ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον καὶ πρωτότυπον. Τὸν θάνατον δὲν ἐφοδεῖτο· εἰς φίλον του συλλυπηθέντα αὐτὸν ἄλλοτε διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Mommsen ἔγραψεν ἔτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι τι κακόν. Εἶχε πρὸς τὸ ἐν τῷ κόσμῳ θεῖον ἐστραμμένον τὸν νοῦν, καὶ τὸν θάνατον ἐθεώρει ὡς παιᾶνα, ὡς ὁ Αἰσχύλος «ὦ θάνατε παιᾶν, μὴ μ' ἀτιμάσης μολεῖν, μόνος γὰρ εἶ σὺ τῶν ἀνηκέστων κακῶν ἰατρὸς»¹⁾. Ἦρκει μόνον δι' αὐτὸν ἡ πίστις ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη θὰ ζήσῃ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, καὶ θὰ τηρήσῃ τὴν πορείαν, ἣν αὐτὸς εἰς αὐτὴν προδιέγραψε. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν χρόνον ὑπῆρχεν εἰρήνη καὶ συνεργασία τῶν διαφόρων πεπολιτισμένων λαῶν ἐν τῷ φιλολογικῷ καὶ ἀρχαιολογικῷ πεδίῳ, ἔχαιρε, διότι ἔβλεπε εὐγενῆ ἀμιλλαν καὶ κοινὴν προσπάθειαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἡ ἐπελθοῦσα ὁμῶς διακοπὴ τῶν ἐπιστημονικῶν σχέσεων τῶν μεγάλων λαῶν κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ἔπληξεν αὐτὸν βαρύτατα, παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομενικὴν περὶ τούτου ἀφροντισίαν του. Ὑπῆρξε πάντοτε ὁπαδὸς τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς φιλίας καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἰδίᾳ δὲ ἐπεζήτηε καὶ ἔχαιρε βλέπων δυνατὴν ἐπιστημονικὴν συνεργασίαν πρὸς τοὺς Γάλλους· ἴσως ἐθεώρει τοὺς δύο λαοὺς ὡς συμπληροῦντας ἀλλήλους καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐπιστήμης. «Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ μου (λέγει ἐν τῷ πρυτανικῷ του λόγῳ 1916) ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν ἐθνῶν ἰδιαιτέρως ζωηραὶ καὶ ἐφρόντισα καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ τὰς καλλιεργήσω. Ἦτο τοῦτο φυσικόν. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι πάντως ἡ κοινὴ βᾶσις παντὸς πολιτισμοῦ οὐχὶ μόνον ἐν τῇ Δύσει, ἀλλ' ἐπικουδῆποτε καὶ ἂν ἦλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Βυζαντίου. Καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κληρονομία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ μελέται λοιπὸν αὐταὶ ὁδηγοῦσι ὄλους τοὺς λαοὺς εἰς κοινόν τι καὶ διδάσκουσιν αὐτοὺς νὰ διαγωνίζωνται καὶ ἰσχύωσιν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τούτου ἐδάφους»²⁾. Ἐθλιψε δὲ αὐτὸν ἀναντιρρήτως ἡ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ παγκο-

1) Ἀποσπ. 253. Kyr. Ἰππολ. 1373.

2) Ὡς παράδειγμα εἰρηνικῆς καὶ κοινῆς, ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, συνεργασίας ἐπιστημονικῶν διαφορῶν ἐθνικοτήτων ἔφερε τὰς Ἀθήνας. Πρὸβλ. τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ βιβλίου La Grèce τῶν Γάλλων λογίων, (Παρισ. 1908), ἣν μετέφρασα ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Deutsche Allgemeine Zeitung τῆς 5 Δεκεμβρ. 1908 ἀριθμ. 56 καὶ ἐδημοσίευσα εἰς τὸ περιοδικὸν Κρητικὸν Ἰστέρα τῶν Χανίων 1908 σελ. 369 ἐξ. καὶ 385 ἐξ. Καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι πρυτανικῷ λόγῳ παρατηρεῖ «Aber z. B. in Athen, wo Deutschland Oesterreich, Frankreich, England, Amerika ihre Schulen haben zu denen jüngst Italien getreten ist, wo dänische, schwedische holländische, belgische Gelehrte aus- und eingingen, war

σμίου πολέμου ἀποβολή του μετὰ ἄλλων ἐπιφανῶν Γερμανῶν λογίων, ἔνεκα τῶν γνωστῶν αἰτίων, ἐκ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, ἃν καὶ Πρύτανις ὢν (1916) προσέγραψεν εἰς τοὺς τίτλους του οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται ἐν τοῖς διπλώμασι ὅτι ἐξεβλήθη αὐτῆς τιμῆς ἔνεκα («regiæ scientiarum academiæ et plerarumque in hoc mundo academiarum socius, e Parisina vero honoris causa eiectus»). Τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἐν ἑαυτῷ ἐζήτησε νὰ ἀναπληρώσῃ διὰ νέων ἰδιαιτέρως ἐγκαρδίων σχέσεων πρὸς τὰ Σκανδιναυικὰ Κράτη, καὶ ἰδίᾳ τὴν Σουηδίαν. Εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ πρώτου μηνὸς τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου ἤρχισε—ὡς καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γερμανοὶ λόγιοι—νὰ ἐκφωνῇ θαρρυντικοὺς λόγους (*Reden aus der Kriegszeit*, τεύχη 1—5, 1915—1916), νὰ ἐνισχύῃ τοὺς λιποψυχοῦντας ἢ διορατικώτερον βλέποντας καὶ διὰ τοῦτο ἀπαισιοδοξοῦντας, νὰ διδάσκῃ τοὺς πολίτας καὶ τοὺς στρατιώτας μέχρι τέλους σχεδὸν τοῦ πολέμου. Παρ' ὅλα ταῦτα ἀόριστός τις ἀγωνία καὶ ἀνησυχία περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου διαφαίνεται ἤδη καὶ ἐν αὐτῷ πρώτῳ πολεμικῷ του λόγῳ. Ἡ ἐκβάσις τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἐπεφερε κλονισμὸν εἰς τὴν ψυχὴν του, τὸν ὁποῖον μόνον ὁ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Νοεμβρίου 1918 συνομιλήσας μὲ αὐτὸν δύναται νὰ γνωρίσῃ. Ἀσθενῆς ἀπήχησις τούτων εἶναι τὰ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ πρώτου τόμου τοῦ *Πλάτωνός* του λεγόμενα («Ich habe die Selbstzerstörung, Selbstentmannung meines Volkes erleben müssen»). Ἀλλὰ μεγάλη καταδρομὴ τῆς τύχης εἴτε ἐν τῷ ἰδιωτικῷ του οἴκῳ εἴτε ἐν τῇ Γερμανικῇ του πατρίδι, συνεκλόνει μὲν αὐτὸν βαθέως, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ πολὺ, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν δὲ αὐτὸν αὐτοπειθαρχίαν κατεσίγαζε τὸν πόνον του καὶ ἀνελάμβανε πάλιν τὴν ἐργασίαν τῆς ζωῆς.

Θεμέλιον τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀρετῶν τῆς προνομιούχου φύσεώς του ἔθεσεν ἀσφαλές ἤδη ἐκ τῶν μαθητικῶν του ἐδωλίων, διότι ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ περιφήμῳ σχολῇ *Schulpforta*: ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ἐν τῇ ἐγκαισίμῳ διατριβῇ του ὅτι ἢ ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ μαθητεία του ὑπῆρξεν ἐν τῶν εὐτυχεστάτων τοῦ βίου του γεγονότων («quo felicius mihi evenire non poterat»). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν μαθητείαν του ἄλλη εὐτυχῆς

---

es eine Herzensfreude, das einträchtige Zusammenarbeiten zu sehen. Zu dem russischen Institute in Konstantinopel bestanden freundnachbarliche Beziehungen, und Griechenland bot ebenso einsichtig wie hochherzig allen dieselbe Gastfreundschaft, ohne jene Eifersucht, die sich zuletzt bei den Italienern bereits fühlbar machte».

Ἐπὶ τὴν ἐπιστημονικὴν τὴν πλὴν μὲν μορφωσὶν τοῦ σύμπτωσις ἦτο ὅτι ἀπεφάσισε νὰ φοιτήσῃ εἰς τὸ ἐν Βόννη Πανεπιστήμιον, ὅπου ἐδίδασκον ἐπιφανεῖς τῆς φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας διδάσκαλοι, ὁ Kekulé, ὁ Springer καὶ πρὸ παντὸς δι' αὐτὸν ὁ Otto Jahn. Ἐγνωρίσθη δὲ ἐκεῖ καὶ συνεφιλιώθη δι' ἔλου τοῦ βίου με ἀνδρας γενομένους εἶτα σεμνώματα τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης, οἷοι ὁ H. Diels, ὁ Carl Robert καὶ ὁ G. Kaibel. Μετὰ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βόννης ἦλθεν εἰς Βερολίνον, ἔνθα καὶ ἀνηγορεύθη (14 Ἰουλίου 1871) διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, ἔξ ἡμέρας δὲ μετὰ ταῦτα κατετάχθη ἐθελοντῆς γρεναδιέρος, ἵνα ὑπηρετήσῃ μαζί με ἄλλους τρεῖς ἀδελφοὺς τὴν πατρίδα του. Εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του περιγράφει μετὰ χάριτος τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ διαμονῆς του κατὰ τὸν βραχὺν ἐκεῖνον πόλεμον, καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Γάλλους κητοίκους τῶν μερῶν, ἐν οἷς ὡς στρατιώτης διέμεινεν. Ἐν Escouen, λέγει, κατελήφθη ποτὲ ὑπὸ ὀδονταλγίας καὶ κατέφυγεν εἰς ἕνα ὀδοντίατρον ὀνόματι Cobet. Ἐγνώριζε, λέγει, οὗτος τὴν συγγένειάν του πρὸς τὸν διάσημον Ὁλλανδὸν φιλόλογον, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη ἐν Παρισίοις καὶ δι' ἔλου τοῦ βίου του δὲν διέκειτο εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς Γερμανοὺς. Κατὰ πόσον εἶνε ἀκριβὲς ὅτι ἡ ἀρχικὴ καταγωγὴ τῆς οἰκογενείας Cobet ἦτο, ὡς ἀναφέρει ὁ Wil., ἐκ Βεστφαλίας, δὲν ἐζήτησα ἰδιαιτέρως νὰ ἐξακριβώσω, ὁ Wil., ὅμως ἐμολογεῖ ὅτι ὁ μέγας Ὁλλανδὸς κριτικὸς ἐγνώριζε νὰ ἀνευρίσκῃ τὰ ἐσφαλμένα χωρία καὶ νὰ διορθῶνῃ αὐτὰ ἐπιτυχέστερον ἢ ὅσον ὁ ἐμώνυμός του ὀδοντίατρος ἐγνώριζε νὰ ἀνευρίσκῃ καὶ διορθῶνῃ τὰ πάσχοντα δόντια.

Τὸ πρῶτον - πρῶτον ἔργον τοῦ ὑπῆρξε μαθητικὴ ἀπόπειρα (1868) μεταφρίσεως τῆς Ἀλκήστιδος τοῦ Εὐριπίδου (τὸ χειρόγραφον ἀπόκειται τῶρα ἐν Schloss Kobelnik παρὰ τὸ Kruschwitz), ἐπηκολούθησε δ' εἶτα (1870) ἡ ἐναίσιμος διατριβὴ του *Observationes criticae in comædiam graecam selectae*. Scripsit Udalricus de W.-M. Cuiavus¹⁾).

Σφοδρὰ ἐπιθυμία τοῦ νεαροῦ Wil. ἦτο νὰ ἐπισκεφθῇ ἐνωρὶς τὸ ἔδαφος τῶν δύο κλασσικῶν χωρῶν, με τὰς ἐποίας ἀσχολεῖται διαρκῶς

¹⁾ Ἐπιφανὴς Πολωνὸς φιλόλογος γράψας νεκρολογίαν τοῦ Wil., ἐξάγει τὴν Πολωνικὴν κατάληξιν τοῦ ὀνόματός του —witz καὶ τὸ Πολωνικὸν περιβάλλον, εἰς ὃ ἀνεπτύχθη κατὰ τὰ πρῶτά του ἔτη, χωρὶς νὰ ἐπιζητήσῃ νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ αὐτῶν κα ἄλλα συμπεράσματα. Καὶ ὁ Wil. ἐκάλει ἑαυτὸν Γερμανὸν λόγιον με Πολωνικὸν ὄνομα — «Ein deutscher Gelehrter mit polnischem Namen».

ἡ ἐπιστήμη, εἰς ἣν ἀφιέρωνε τὴν ζωὴν του. Τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Κατενόει δὲ νεαρὸς ἐπιστήμων ὅτι διὰ τῆς αὐτοψίας τῶν χωρῶν τούτων θὰ ἠδύνατο πολλὰ σαφέστερον νὰ ἐννοήσῃ καὶ βαθύτερον νὰ εἰσδύσῃ, εἰς τὸ πνεῦμα τῶν διανοητικῶν προϊόντων τῶν δύο χωρῶν. Ἀνέλαθε διὰ τοῦτο μετὰ τὴν λήξιν τοῦ Γαλλογερμανικοῦ πολέμου ἐκ νέου τὰ πρὸς τοῦτο σχέδιά του. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ συνέπεσε νὰ ἐκδώσῃ παλαιὸς συμμαθητῆς του, τότε δὲ ἤδη τακτικὸς καθηγηγῆς ἐν Βασιλείᾳ, ὁ Nietzsche, τὸ περὶ γενέσεως τῆς τραγωδίας ἐκ τῆς μουσικῆς σύγγραμμά του¹⁾. Ὁ 23ετής Wil. ἐθεώρησε τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου ὡς προσβολὴν κατὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ κατὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τῆς φιλολογίας πνεύματος καὶ ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ (*Zukunftphilologie*, 1872). Πρὸς τὸν Nietzsche ἠτένιζον ἤδη ἀπὸ τῶν ἐτῶν τῆς γυμνασιακῆς μαθητείας των ὅλοι αἱ συμμαθηταὶ του ὡς πρὸς τι ἀσύνηθες ὅλως καὶ ἔκτακτον. Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ τότε ἀφέλεια τοῦ Wil. τὸ τόλμημα τοῦτο, ἀφοῦ μάλιστα ἐν τέλει παρώτρυνε τὸν Nietzsche νὰ κατέλθῃ ἐκ τῆς διδακτικῆς ἑδρας του καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ φιλολογίαν καὶ γενικῶς πᾶσαν ἐπιστήμην. Παραδόξως τοῦτο καὶ ἔγινε μετὰ ταῦτα, ἐξ ὅλως ἄλλων αἰτίων, ἢ ἐπίθεσις δὲ αὕτη τοῦ Wil. ἐγένετο εἰς αὐτὸν αἰτία ἀντιπαθείας καὶ μίσους ἐκ μέρους πολλῶν. Σήμερον ὁμολογεῖται πλέον, ὅτι ὁ Nietzsche μὲ τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν ἐκ τῶν μυχιαιτάτων ἀδύτων τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἔθεσε προφητικῶς πολλὰ εἰς τὴν φιλολογίαν προβλήματα καὶ ἔδειξεν εἰς αὐτὴν νέους δρόμους. Ὁ θέλων μάλιστα νὰ κατανοήσῃ τὴν τάσιν ἐκείνην τοῦ Nietzsche πρὸς τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν θέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Schopenhauer, ἣτις ἐπ' αὐτὸν βαθέως ἐπέδρασε (καθὼς αὕτη ὑπῆρξεν ἐν τῶν στηριγμάτων καὶ τῆς Βαγνερείου μουσικῆς).

Νεαρῶτατος, 24 ἐτῶν, ἦλθεν ὁ Wil. εἰς Ἰταλίαν (κατ' Αὐγούστον 1872) καὶ ἐπεδόθη ἀμέσως εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τέχνης, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ζωγραφικῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἐπιγραφικῆς. Παρὰ ταῦτα ἔμως ἠσχολεῖτο καὶ εἰς ἀντιβολὰς κωδίκων κυρίως τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων συγγραφέων²⁾ καὶ ὑπέδειξεν ἀντιβολὰς καὶ ἐκδόσεις ἄλλων

¹⁾ Σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου διδαι ὁ Wil. εἰς τὰ Ἀπομνημονοεῖματά του σελ. 129 ἐξ.

²⁾ Φαίνεται καὶ τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου, Ἀπομν. σελ. 36, τῇ παρακλήσει τοῦ Hercher, διό ἴσως καὶ ἡ κρίσις καὶ ἔρις αὐτοῦ βραδύτερον πρὸς τὸν Γρηγ. Βερναρδάκην (περὶ οὗ βλ. κατωτέρω).

συγγραφέων και εἰς φίλους του. Ἐννέα μῆνας μετὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διαμονὴν του ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα (Μάρτ. 1873), ἔνθα διέμεινε μέχρι τοῦ Μαΐου, τρεῖς περίπου μῆνας, εἶτα δ' ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Ἰταλίαν. Ἐν τῇ Ἀλτεῖ τῆς Ὀλυμπίας, διηγεῖται, ὅτι ἔβρισκον μακαρίως οἱ χεῖροι, ὀλίγα τινὰ ἴχνη τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐφαίνοντο, καὶ ἐν Δελφοῖς ἔβλεπέ τις μόνον σποραδικὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων ὑπερέχοντα τοῦ ἐδάφους. Ὁ φραγκικὸς πύργος ἐπὶ τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως διετηρεῖτο ἀκόμη, ἄτακτος δὲ σειρὰ μαρμάρων, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ Μοσχοφόρος, ἔκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς. Ἐν Ἐλευσίνι δὲν ὑπῆρχέ τι θεᾶς ἄξιον, τὴν αὐστηρὰν δὲ ὠραιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπέλαυσε (συγχρόνως ὅμως, λέγει, ἔβλεπε καὶ τὴν στενότητά του) ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς Πεντέλης, μετὰ τὸν Ὀλυμπον, τὴν Δίρφυν, τὸν Παρνασσόν, τὰς ὄροσειράς τῆς Πελοποννήσου καὶ μετὰ τοὺς κόλπους καὶ νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὴν Πελοπόννησον περιῆλθε τότε κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πρωγκιπος Διαδόχου τοῦ Σάξ - Μάϊνιγγεν Βερνάρδου, τοῦ μετὰ ταῦτα φιλέλληνας καὶ λογίου ἀνδρός, εἰς ὃν ὁ Köchly εἶχεν ἐνσταλάξει ἐνωρὶς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλλάδα¹⁾. Περιῆλθε τὰς Θήβας, (ἐγίνετο, λέγει, τότε ἐκεῖ ἡ ἀρχὴ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου) καὶ ἄλλα τινὰ μέρη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ εἶτα ἀνεχώρησεν εἰς Ἰταλίαν διὰ Κερκύρας «μετὰ τὴν ἐξυψοῦσάν με (ὡς λέγει) πεποίθησιν («erhebende Überzeugung») ὅτι θὰ δύναμαι νὰ ἐννοῶ τὴν τε Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸ παντὸς τοὺς θεοὺς των».

Τῷ 1874 ἐγένετο ὑφηγητὴς ἐν Βερολίνῳ, προτιμήσας τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διὰ τὸν Mommsen, μετὰ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη γνωρισθῆ καὶ σχετισθῆ ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Mommsen καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Welcker εἶναι ἴσως οἱ κυριώτατοι τῶν φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι ἔσχον ροπὴν σπουδαίαν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Wil. Δι' αὐτὸν ὑπῆρξεν ὁ Mommsen ὁ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὁδηγὸς καὶ κατευθυντὴς, ἃν καὶ οὐδέποτε παρ' αὐτῷ ἐμαθήτευσεν. Ὁ ἴδιος διηγεῖται ὅτι, ὅτε τὸ πρῶτον (1871) ἐπανελθὼν ἐκ τοῦ πολέμου ἐπεσκέφθη αὐτόν, ἔλαθεν ἐντύπωσιν, ἣτις ἦρεν αὐτόν εἰς τὰ ὕψη, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κατεπίεζε («ein erhebender und niederdrückender Eindruck zugleich»), ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐντύπωσιν ἀνθρώπου ἀνερχομένου εἰς τὰ ὕψη ὄρους ἐκ κοιλάδος. Βραδύτερον ἔγινε καὶ

¹⁾ Τὴν νεωτέραν ἡμῶν γλῶσσαν ἔμαθεν ὁ Πρωγκιψ βραδύτερον, ὡμίλει δὲ καὶ ἔγραφε αὐτὴν σχεδὸν ἀπαιστωσ.

γαμβρός αὐτοῦ (1876). Παρὰ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐδιδάχθη νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱστορίαν λαοῦ τινος ἐν ζωηρᾷ συνδέσει ὄλων τῶν ζωντανῶν αὐτῆς παραγόντων, νὰ διαβλέπη τὸ Κράτος ἐν τῇ νομικῇ αὐτοῦ βάσει, ἐν τῇ ἀλληλεπιδράσει λαοῦ καὶ ἀρχηγοῦ, περιβάλλοντος καὶ προσωπικότητος, καὶ ἐν τῷ σμικρῷ νὰ συλλαμβάνη τὸ μέγα, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τὸ πᾶν. Τὸ Κράτος δὲν εἶναι μόνον ἡ προστατευτικὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων μορφή, ἀλλὰ καὶ ἡ κοιτὶς ὄλων τῶν ἐθνικῶν τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεων ἐν τῇ ποιήσει, τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ τέχνῃ. Ἡ φιλολογία τοῦ ἦτο ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ παρέμεινε φιλόλογος, φιλολογώτατος μάλιστα, διότι ἐφρόνει ὅτι ἐν τῇ γλώσσῃ ἀντικατοπτρίζεται καθαρῶτα ἡ οὐσία ἢ τὸ εἶναι λαοῦ τινος. Περαιτέρω ἐδιδάχθη ὁ Wil. παρὰ τοῦ Μόμμσεν τὴν ἀμέριστον ἀφωσίωσιν εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης, οἰκιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αὐταί, τὴν διοργάνωσιν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, ὧν ἡ ἐκτέλεσις θὰ ἀπήτει πολλὰς γενεὰς ἐπιστημόνων. Οὐδὲν διαφέρει ἂν ἡ ψυχὴ τοῦ Wil. δὲν ἀφωσιώθη εἰς τοὺς Ρωμαίους ἀλλ' εἰς τοὺς Ἕλληνας, τῶν ὁποίων ἡ ποίησις ἐπλήρωσε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς του. Αἱ ἀρχαὶ ἦτο δυνατόν δι' ἀμφοτέρω νὰ μείνουν αἱ αὐταί. Ἡ ἐν Βερολίνῳ ὑφηγεσία του διήρκεσε μόλις ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος, μεθ' ὃ ὑπερπηδῶν τὴν ἱεραρχικὴν βαθμίδα τοῦ ἐκτάκτου καθηγητοῦ ἦλθε τακτικὸς καθηγητὴς εἰς Greifswald εἰκοσιεπταετῆς μόλις ὧν. Τὰ ἑπτὰ ἔτη τῆς ἐκεῖ διαμονῆς του ἦσαν μὲν ἔτη μελέτης, προπαρασκευῆς καὶ ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐσημείωσαν καὶ γενικώτερον σταθμὸν φήμης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου. Ἐν Greifswald ἐξέδωκε τὸ πρῶτον τὸν *Καλλίμαχον* (1882), ἓ ὁποῖος εἶτα τετράκις ἐπανεξεδόθη. Ἡ ἀσχολία του αὐτὴ μὲ τοὺς ποιητὰς τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων κορυφοῦται εἰς τὸ πολὺ βραδύτερον (1924) ἐκδοθὲν δίτομον ἔργον του «*Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*» (ἴδ. κατ). Τὸ Πάσχα τοῦ 1883 ἦλθεν εἰς Γοτίγγην, ἐνθα διέμεινε δεκατέσσαρα ὀλόκληρα ἔτη, μέχρι τοῦ 1897, τὰ ἀκμαιότατα καὶ κατ' αὐτὸν «τὰ εὐτυχέστατα» ἔτη τῆς ζωῆς καὶ δράσεώς του. Εἶχεν ἐκεῖ στενὸν φίλον καὶ συνάδελφον, γνῶριμον ἐξ Ἰταλίας, τὸν περίφημον Λατινιστὴν Φρειδερίκον Leo. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέδωκε σπουδαιότατα ἔργα. Ἀναφέρω τινὰ μόνον ἐξ αὐτῶν. Ἀνετύπωσε τὸν Ἡρακλέα τοῦ Εὐριπίδου (εἰς δύο τόμους, 1889) μετ' εἰσαγωγῆς μακρᾶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν (ἐν Greifswald εἶχεν ἐκδώσει αὐτὸν τὸ πρῶτον 1879 «als Manuskript gedruckt», μὲ ἀφιέρωσιν εἰς τὸν Mommsen). Ἡ ἐκτενὴς αὕτη ἐκδοσις τοῦ Εὐριπιδείου δράματος, δύναται τις νὰ εἴπη, ἀπετέλεσε

σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς σημερινῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ πρόκει-
ται ὡς ὑπόδειγμα φιλολογικῆς ἐκδόσεως. Ἐξετάζεται ὁ βίος καὶ ἡ προ-
σωπικότης τοῦ Εὐριπίδου, τὸ τί εἶναι Ἄττικὴ τραγωδία, ἐκτίθεται ἡ
ἱστορία τῆς παραδόσεως καὶ ἀντιλήψεώς της, διερευνᾶται ὁ περὶ Ἡρα-
κλέους μῦθος καὶ ἐρμηνεύεται (μετὰ προηγηθεῖσαν κριτικὴν ἀνακρίθαρ-
σιν) τὸ κείμενον ἐν μεταφράσει, πρὸς δὲ καὶ μετρικῶς καὶ πραγματι-
κῶς. Ἰδιαιτέρως τὰ τῆς τραγωδίας ἐξετάζονται καὶ διαλευκαίνονται οὕ-
τως, ὥστε αἰσθάνεται τις τὸ δράμα νὰ ζωογονῆται καὶ οἶονεὶ νὰ παρι-
στάνεται πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἀναγνώστου του. Προκειμένου περὶ τῆς
Ἑλλην. τραγωδίας, θέτει τὸ ἐρώτημα: τί εἶναι Ἄττικὴ τραγωδία καὶ
πῶς παρίστατο αὕτη, καὶ τί ἠδύναντο εἰ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰῶνος νὰ
ἀκούσωσι καὶ πῶς νὰ αἰσθάνωσι τοῦτο τὸ ὅποιον ἤκουον; Πολὺ βραδύ-
τερον ἐξέδωκε καὶ τὸν Ἴωνα (1926) τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλ' εἶναι ἤδη
τὰ ἔτη τοῦ γέροντος, ὅστις σπεύδει πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀθλήσεώς του.
Μετὰ τὸν Ἡρακλέα τοῦ Εὐριπίδου ἐξέδωκε καὶ αὐτὸς (1891) τὴν Ἀρι-
στοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείαν, τὸ νέον μέγα πρόσκτημα τῆς Ἑλλην.
φιλολογίας, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν φίλον του G. Kaibel, εἶτα τὸν
Ἰππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου (1891), ὃν προσεφώνησεν εἰς τοὺς νῦν πα-
λαιμάχους ἀρχαιολόγους Γουλιέλμον Dörpfeld καὶ Παῦλον Wolters.
Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του ἀνακινεῖ τὸ ζήτημα τί εἶναι μετάφρασις (was ist
übersetzen?)¹⁾. Παρέσχεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς μακρὰς συζητήσεις καὶ
εἰς πολλὰ ἄρθρα, καὶ εἰς βιβλία ἕλα, ἡ δὲ συζήτησις περὶ τοῦ ἐπιμά-
χου τούτου προβλήματος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη, ἀφοῦ ἄλλως τε πρόκειται
περὶ θέματος γονίμου εἰς πολλὰς ἀπόψεις. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα τῆς Γο-
τίγγης περιλαμβάνεται καὶ τὸ δίτομον ἐκτενὲς ἔργον τοῦ *Aristoteles*
und Athen (1893), τὸ ὅποιον ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς
Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὸ ὅποιον ἐθεμελίωσε πλέον
ἐριστικῶς τὴν φήμην του ὡς μεγάλου φιλολόγου. Αἱ *Homericche Un-*
tersuchungen (Ὀμηρικαὶ Ἔρευναι, 1884) προανήγγελλον ἤδη ταύτην.
Ἐν ταύταις ἐπιχειρεῖ τὴν ἔρευναν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἀρχαϊκῆς
ποιήσεως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν περὶ ταύτης ἐργασίαν τοῦ
Kirchhoff διὰ τὴν Ὀδύσειαν. Τὰς γνώμας τοῦ Kirchhoff παραλαμ-
βάνει καὶ αὐτὸς καὶ ἐν πολλοῖς διορθώνει καὶ περαιτέρω προάγει. Εἰς
τὸν Ὀμηρον ἐπανέρχεται διαρκούντος τοῦ παγκοσμίου πολέμου διὰ τοῦ

¹⁾ Τὴν πραγματικὴν ταύτην ἀνετύπωσε βραδύτερον καὶ εἰς τοὺς λόγους καὶ
Ἄρθρα του.

περὶ Ἰλιάδος καὶ τοῦ Ὀμήρου βιβλίου του (1916) καὶ πολὺ βραδύτερον (1927) ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς Ὀδυσσεΐας (ὁ Νόστος τοῦ Ὀδυσσεύος *die Heimkehr des Odysseus*) μὲ τὴν μακρὰν πλέον πείραντοῦ Ὀμηριστοῦ καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Ed. Schwartz. Μεγάλη γενικῶς ὑπῆρξεν ἡ προσπάθειά του ἵνα ἀνεύρη παρ' Ὀμήρω, ἐν τε τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, τὰς συγκολλητικὰς ραφὰς καὶ τὰς σχισμάς, δι' ὧν ἦτο δυνατόν νὰ διαχωρίσῃ τις καὶ διακρίνῃ τὰ μεγάλα ἀρχικὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα εἶτα συνεπλέχθησαν καὶ συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν ὅλον ποίημα. Εἰς τὴν ἐργασίαν του ταύτην προέβη παραμερίζων ἀνηλεῶς διὰ μεθοδικῆς κριτικῆς πάντα τὰ ἐπιπροσθούντα ἀρχαῖα ἐμπόδια ἐκ μαρτυριῶν καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως.

Ὀλίγον πρὶν ἔλθῃ εἰς Βερολίνον ἐξέδωκε (1896) τὴν μετάφρασιν τῶν Χοηφόρων τοῦ Αἰσχύλου (προσφωνεῖται τῷ Carl Bardt «τῆς ἐπὶ Καπέτωλίῳ συνεφηθείας μνήμα»). Εἶναι ὁ ποιητῆς οὗ τὸ κείμενον ἐξέδωκε εἰς μνημειώδη φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἔκδοσιν (μεγάλην 1914, ἢ μικρὰ 1915), πρὸς δὲ τούτοις καὶ *Interpretationen* (ἐρμηνείας) αὐτοῦ. Ὁ ἐρμηνευτῆς ἐνὸς καλλιτεχνήματος (λέγει ἐκεῖ ἐν τῷ προλόγῳ) ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ περισσότερον ἀπὸ τὰς λέξεις καὶ προτάσεις τοῦ κειμένου· πρέπει νὰ βλέπῃ τὸ δάσος καὶ τὰ καθ' ἕκαστον δένδρον, πρέπει νὰ αἰσθάνεται («nachfühlen») τὸν ποιητὴν, νὰ θεωρῇ τὸ τε ἔργον καὶ τὸν συγγραφέα ὡς τι ζωντανόν, καὶ νὰ διδάσκῃ καὶ τοὺς ἄλλους τοῦτο, καὶ πρέπει μάλιστα νὰ προχωρῇ καὶ ἀκόμη περισσότερον, πρέπει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὡς ζωντανόν αἰσθάνεται νὰ εἶναι εἰς θέσιν καὶ νὰ το κρίνῃ. Ὁ Αἰσχύλος εἶναι ὁ μόνος τῶν μεγάλων τραγικῶν, οὗ δλόκληρον τὸ κείμενον ἐπεξεργάσθη. Ὡς κύριόν του ἔργον κατὰ τὴν κριτικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐπὶ τοῦ Αἰσχυλείου κειμένου θεωρεῖ νὰ καταρρίψῃ τὸ δόγμα τοῦ Cobet καὶ Dindorf ¹⁾ ὅτι ὁ Μεδίκειος κώδιξ εἶνε ἡ μόνη πηγὴ τῶν Αἰσχυλείων χειρογράφων μας, καὶ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι παρὰ τὸν Μ ἔχομεν καὶ ἄλλην ἐπίσης σπουδαίαν παράδοσιν τοῦ κειμένου.

Ἄκων, διηγεῖται ὁ ἴδιος, καὶ μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς ἦλθεν εἰς Βερολίνον. Μετὰ τοῦ H. Diels ἱδρυσεν ἐκεῖ μοναδικὸν διὰ φιλολογικὰς σπουδὰς ἱδρυμα, τὸ Institut für Altertumskunde. Ἐπὶ 35 ἔτη ἔζησε καὶ ἔδρασεν ἐν Βερολίνῳ, ἀνεγνωρισμένος καὶ πανίσχυρος πλέον ὁδηγὸς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐπιφανέστατον μέλος τῆς πνευματικῆς καὶ

¹⁾ «Interim evanuit coniciendi fiducia, deferbuit cultus unicus archetypi; etiam in Aeschyle diffidere imperiis Cobetianis coeptum est.

πολιτικῆς κοινωνίας τῆς μεγάλης πόλεως, ὅπως ἦτο καὶ ὁ ἕτερος τῶν Διοσκούρων τούτων ὁ Harnack. Μὲ τὴν εἰς Βερολίνον μετοίκησιν ἀρχίζει νέα ἐποχὴ συγγραφικῆς καὶ διδακτικῆς δράσεως μοναδικῆς εἰς τὰ χρονικὰ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἐπὶ 20 εἰρηνικὰ ἔτη ἐδίδασκε καὶ συνέγραφε πλεῖστα ἔργα ζῶν καὶ ὄντων ἐν τῷ πρωτοφανεῖ μεγαλείῳ τῆς πατρίδος του. Ζητεῖ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐν Βερολίνῳ παρουσίας του νὰ γνωρισθῆ καὶ ἐδραιωθῆ εἰς τὸ νέον περιβάλλον του. Ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου πολέμου ἐκδίδει σπανιώτερον συγγραφεῖς (ἐξέδωκε μόνον τοὺς Βουκολικοὺς καὶ τὸν Καλλίμαχον), συγγράφει μᾶλλον γενικώτερα καὶ ἱστορικώτερα ἔργα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὡς βλέπει τις καιωτέρω. Τὴν Textgeschichte τῶν Ἑλλήνων λυρικῶν ἐκδίδει ἀκόμη (1900) εἰς τὰς πραγματείας τῆς ἐν Γοτίγγῃ Ἀκαδημίας. Ἀλλὰ σιγά-σιγά ἀφιερώνεται εἰς τὰ ἔργα τῆς Πρωσικῆς Ἀκαδημίας, γίνεται εἰς τῶν κυριωτάτων ὑποστηρικτῶν καὶ ὁδηγῶν τοῦ Corpus τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν. Τὸ κῦρος του, τὸ πρακτικόν του βλέμμα, ὁ αὐστηρὸς Πρωσικὸς χαρακτήρ του καὶ ἡ ἄκρα δραστηριότης του προάγει τὴν πολλαπλὴν δράσιν τῆς Ἀκαδημίας. Τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῆς ὑπεστήριξε καὶ μετὰ τὸν Boeckh, Mommsen καὶ τοὺς πρὸ αὐτῶν Leibniz καὶ ἀδελφοὺς Humboldt, εἶναι ἀναντιρρήτως εἰς τῶν ἐνεργητικωτάτων καὶ ἐπιβλητικωτάτων ἐταίρων τῆς Ἀκαδημίας, οὐδαμῶς φεισθεὶς χρόνου ἵνα συντρέχῃ διὰ τῆς πείρας, συμβουλῆς καὶ κύρους του πᾶσαν ὀρθὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιχείρησιν. Εἶναι οἱ χρόνοι καθ' οὓς καταπολεμεῖται τὸ κλασσικὸν Γυμνάσιον. Συγκροτεῖται ἡ περίφημος Schulkonferenz τοῦ 1890. Ὁ πρὸ ὀλίγου ἀναβὰς τὸν θρόνον Γερμανὸς Αὐτοκράτωρ θέλει νὰ ἐκπαιδεύσῃ Γερμανοὺς μαθητὰς καὶ ἔχι Ἑλληνας καὶ Ῥωμαίους¹⁾. Ὁ Wil. ὑπερέμαχησε μετὰ τοῦ Harnack εὐθαρσῶς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ Γυμνασίου, καὶ καθ' ὅλου εἶπεῖν ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ὑπὲρ τοῦ Γυμνασίου ἁγῶνας. Ἐζήτησε νὰ σώσῃ αὐτὸ καταδεικνύων κυρίως τὴν ἱστορικὴν ἐξάρτησιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐκ τοῦ ἀρχαίου, τὴν κατανόησιν ἄρα αὐτοῦ μόνον ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ ἀρχαίου. Ἡ ἱστορία, διεκήρυξε, παντὸς πεπολιτισμένου ἔθνους ἀρχεται ἀπὸ τῆς κλασσικῆς Ἀρχαιότητος. Τὰ σχολικὰ προγράμματα, ἅτινα ἐπηκολούθησαν τὴν σχολι-

¹⁾ Περὶ. Verhandlungen über Fragen des höheren Unterrichts (Berlin 4. bis 17. Dezember 1890). Ἐν Βερολίνῳ 1891 σελ. 72.

κὴν ταύτην διάσκεψιν (Schulkonferenz) τοῦ 1890, ἐξεδόθησαν τῷ 1892, δὲν ἠὺχαρίστησαν ὅμως καμμίαν τῶν ἐν τῇ σχολικῇ ἔριδι διαμαχομένων μερίδων. Ὁ Wil. κρίνει τὰ κατ' αὐτὴν ἐν τῷ ἐν Γοτίγγη πρυτανικῷ του λόγῳ (*Philologie und Schulreform*, Göttinger Prorektoratsrede vom 1. Juni 1892 ἴδ. *Reden und Vorträge* του). Εἰς τὴν νέαν σχολικὴν διάσκεψιν τοῦ 1900 ¹⁾ ἐξεφώνησεν ὁ Wil. λόγον, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ὑψιστόν σημεῖον αὐτῆς. «Ὁ Neuhumanismus (εἶπε) καὶ τὸ νεοανθρωπιστικὸν Γυμνάσιον, ἐν ᾗ μορφῇ πρὸ 100 ἐτῶν ἐγεννήθησαν, ἦσαν οὐσιωδῶς αἰσθητικῆς (καλλαισθητικῆς) φύσεως. Ἡ Γυμνασιακὴ ἀγωγή ἦτο ἀγωγή καλλαισθησίας. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ποιητῶν ἦτο τὸ πᾶν, ἡ φιλοσοφία καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία ἐμειονέκτου. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληγνες, καθὼς καὶ ἡ τέχνη των ἀνεγνωρίσθησαν παρὰ πᾶσαν ἱστορικὴν ἐξέτασιν ὡς ἐνέχοντες ὑψηλὸν τι καὶ γενικῶς ἀνθρώπινον μεγαλεῖον. Ἀλλὰ οἱ χρόνοι καὶ αἱ ἀντιλήψεις ἤλλαξαν. Ἡ Ἀρχαιότης ὡς ἐνόηθη καὶ ἰδεῶδες παρῆλθεν. Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ εἴπωμεν ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ ἐπιστήμη κατέστρεψε τὴν πίστιν ταύτην καὶ ὡς πρὸς τὴν τέχνην καὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα. Ἐναντὶ τῆς αἰσθητικῆς ἦλθεν ἡ ἱστορικὴ τῶν πραγμάτων ἐπισκόπησις. Σήμερον φροντίζομεν πρὸ παντὸς νὰ ἐξετάζωμεν τὸν Ἑλληνισμὸν οὐχὶ αἰσθητικῶς ἀλλ' ἱστορικῶς, ἐν χρονικῇ περιόδῳ τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ διαρκεσάση μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα, περίδῳ, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ τὸν τύπον τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ ἰδικὸς μας πολιτισμὸς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης, καθὼς ὁ Διαμαρτυρόμενος Χριστιανισμὸς δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐὰν ἡ Νέα Διαθήκη γίνεται καταληπτὴ μόνον ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογίας». Καὶ ἐπάγεται «ἐξ ὧν τῶν μερῶν τοῦ ἡμετέρου διανοεῖσθαι ὁδηγοῦσι νήματα αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μόνον ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς δύναται νὰ παρασκευάσῃ καὶ παράσχῃ τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἀντίληψιν, ἣτις τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐννοεῖ ὡς τι ὀργανικὸν πλάσμα, τὸν δὲ πολιτισμὸν οὐχὶ ὡς τι κατασκευασθὲν ἀλλ' ὡς τι ἐξελιχθὲν, καὶ δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ κοιτανοῶσι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰς αἰωνίους καὶ ἀπλᾶς μορφὰς τῆς φύσεως καὶ τῆς κοινωνίας. Τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας Ἑλληνικῶν ἀποκτιᾷ λοιπὸν κεντρικὴν καὶ γενι-

¹⁾ Πρὸβλ. τὸν ἐναρκτήριόν μου λόγον τῇ 12 Νοεμβρίου 1925 περὶ τῶν «Μεταλλαγῶν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετηρίδα» ἐν Ἀθήναις 1926 σελ. 23 (ἐν στίχῳ 8ῳ γραπτέον 1900).

κὴν σημασίαν, ἀν καὶ ὑπὸ διάφορον ἢ πρότερον ἔννοιαν»¹⁾. Συγχρό-
 νως πρὸς τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ Γυμνασίου ἀνεφάνη καὶ τάσις
 τις ἣτις πάντα Historismus καὶ Intellektualismus ἀπορρίπτουσα ἐζήτη-
 θεορυθωδῶς ἵνα αἱ αἰώνια ἀξίαι τῆς Ἀρχαιότητος καταστῶσι καὶ δι' ἡμᾶς
 καρποφόροι καὶ ὠφέλιμοι καὶ αἱ δημιουργικαὶ αὐτῆς δυνάμεις προσε-
 νεχθῶσι καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν καὶ γονιμοποιήσωσιν αὐτόν.
 Σήμερον ἔχομεν πολλὰς ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης ἀφορμὰς ἐρεῦνης καὶ
 νέα θέματα καὶ καθήκοντα· ταῦτα πάντα συνδυάζονται τῶρα πρὸς τὴν
 ὑπὸ τοῦ Wil. δοθεῖσαν εὐρύτητα τῶν φιλολογικῶν μελετῶν, πρὸς τὴν
 μεθόδόν του, ἣτις δὲν ἀποκλείει καὶ τινὰ ἐνόρασιν, χάρισμα τῆς Φύ-
 σεως, προαπαιτεῖ δὲ ὡς βάσεις τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς γλώσσης καὶ
 τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐρμηνείας. Κατὰ τὰ μακρὰ εἶτα καὶ θλιβερὰ ἔτη
 τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἐζήτησε, ὡς φαίνεται, παρηγορίαν καὶ ψυχικὴν
 ἀναψυχὴν κυρίως παρὰ τῷ Πλάτῳ. Καρπὸς τῶν μελετῶν του τούτων
 εἶναι τὸ μνημειῶδες δίτομον ἔργον του περὶ τοῦ Πλάτωνος (1919) τὸ
 ὁποῖον μόλις ἐκδοθὲν ἀνετυπώθη μετὰ ἓν ἔτος εἰς δευτέραν ἐκδοσιν.
 Δὲν ἀσχολεῖται ἐν αὐτῷ ὁ Wil. εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσῃ κατ' ἴδιον
 τρόπον σύστημά τι τοῦ Πλάτωνος (ἕκαστος λέγει κατασκευάζει δι' ἑαυτὸν
 τὸν Πλάτωνα τοῦ) καὶ οὔτε ὡς λέγει καὶ ὁ ἴδιος θέλει νὰ ἀσχοληθῇ με-
 τὰ φιλοσοφικὰ διανοήματα τοῦ Πλάτωνος, ὅσον μετὰ φιλολογικὰ καὶ
 λογοτεχνικά του κατορθώματα· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον μετριόφρων
 ἀντίληψις τοῦ ἀπότοκος ἴσως τῶν ἐκ τοῦ πολέμου συναισθημάτων αὐτοῦ
 (διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μετὰ τὸ 1914 ἔργων τοῦ ἀνδρὸς μέχρι σχεδὸν
 τοῦ θανάτου του πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ λαμβάνῃ τις πάντοτε καὶ τὸν
 συναισθηματικὸν τοῦτον παράγοντα ὑπ' ὄψιν), διότι ἐν τῷ μεγαλειώδει
 τούτῳ ἔργῳ δὲν δίδεται μόνον ἀνάλυσις καὶ πολλαχῶς ἐρμηνεία καὶ
 διόρθωσις τοῦ Πλατωνικοῦ κειμένου, ἀλλὰ γίνεται ἐν τε τῷ κυρίως βι-
 βλίῳ καὶ ἐν τοῖς παραρτήμασιν αὐτοῦ συχνότατα ἐπισκόπησις καὶ τῶν
 Πλατωνικῶν καὶ τῶν ἄλλων φιλοσοφημάτων τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ
 ὅλων τῶν ἀπόψεων ὅς παρέχει τὸ περίφημον Πλατωνικὸν ζήτημα τῆς
 κατατάξεως τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων. Ὡστε καὶ δι' αὐτὸν ἰσχύει τὸ
 τοῦ Σενέκα *philosophia facta est quae fuerat philologia*. Τὸν
 Πλάτωνα ἐζήτησε νὰ κατανοήσῃ διὰ μελέτης τῆς τότε ὑπαρχούσης ἐν
 Ἀθήναις ἱστορικῆς καταστάσεως, ἧς ἄνευ ἢ ὀρθῆ κατανόησις του ὡς

¹⁾ Ἰδὲ Fr. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts* 3η ἐκδ. ὑπὸ
 R. Lehmann τόμ. β' (ἐν Βερολίῳ 1921) σελ. 742—754.

λογοτεχνικοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι δυνατὴ. Οὐδὲν γνωρίζομεν οὐδὲ ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς συγγράμμασί του περὶ ἰδιαιτέρων αὐτοῦ φιλοσοφικῶν μελετῶν καὶ ἰδιαιτέρας κλίσεως αὐτοῦ πρὸς φιλοσοφίαν (ἐθαύμαζε τὸν E. Zeller, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς φιλόλογον ἢ ὡς φιλόσοφον)¹. Τὸν Πλάτωνα ἐξήτασεν αὐτὸς μᾶλλον ὡς μοναδικήν τινα προσωπικότητα, ὡς τέλειον ἢ θεϊκόν τινα ἄνδρα ζωγονούσης σοφίας καὶ οὐρανίου πόθου: Fidem profiteor Platonisam εἶπε περὶ ἑαυτοῦ ἀπαντῶν εἰς προσφώνησίν τινα ἐπὶ τῇ ἐξηκοστῇ ἐπετείῳ τῶν γενεθλίων του.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ μακροῦ πολέμου κατέβαλεν αὐτὸν ψυχικῶς τόσον, ὥστε ἐπίστευεν ὅτι εἶχε πλησιάσει τὸ τέλος του· ἐπέσπευσε διὰ τοῦτο τὴν ἔκδοσιν καὶ ἄλλων βιβλίων, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ δὴ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μετρικῆς του (Griechische Verskunst, 1921), ἔργου μὴ περιέχοντος ἐν τῇ ἐκθέσει τὴν συστηματικότητα βιβλίου μετρικῆς, ἀλλὰ συνδέσαντος μόνον ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ παλαιὰς καὶ νέας περὶ τῆς μετρικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μελέτας του, ὡς ἐκ τούτου δὲ δυσπέπτου. Εἶναι ὄγκος ὑλικοῦ πρὸς τοὺς συγγραφεῖς κυρίως καὶ οὐχὶ πρὸς τὰ εἶδη τῶν μέτρων προσηρμοσμένου. Ὁ Wil. ἀναλύει τὰ καθ' ἕκαστον μετρικὰ σχήματα καὶ δὲν ζητεῖ τὴν διὰ τούτων βιαίαν διόρθωσιν τῶν κειμένων, ὅταν ταῦτα δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὸ πρῦποτιθέμενον σχῆμά των, ἀλλ' ἐρμηνεύει ἱστορικῶς τὴν ἐξέλιξιν, ἐξ ἧς πάλιν ἐπιστρέφων, ζητεῖ τὴν κατανόησιν τῶν καθ' ἕκαστα. Οἱ μεταγενέστεροι σπανίως θὰ μεταχειρίζονται αὐτὸ θέλοντες νὰ ἔχωσι εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μετρικῆς, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ καταφεύγωσιν εἰς αὐτὸ πρὸς ἀντλήσιν ὑλικοῦ, νέων θεωριῶν καὶ πολλῶν χρησίμων μετρικῶν παρατηρήσεων. Ἰδίᾳ παρατηρεῖται μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς μετρικῆς (ἦτο τότε ὁ Wil. 73 ἐτῶν) ἐντατικὴ τις αὐτοῦ σπουδὴ πρὸς ἔκδοσιν καὶ χρείας ὑπαρχούσης ἐπανεκδόσιν συγγραμμάτων του, ἂν καὶ ἡ τύχη δὲν εἶχε, ὡς ἐφοβεῖτο, ὀρίσει πλησίον τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Ἐκδίδει λοιπὸν τὸ ὠραῖον βιβλίον περὶ Πινδάρου (1922) ἐν ᾧ ἐκτυλίσσει εἰκόνα ἐνιαίαν τοῦ ποιητοῦ, προσαγομένην εἰς τὸ καταλληλότατον οὕτως εἰπεῖν φῶς, ἐνιαίαν εἰκόνα τῶν ἰδεῶν καὶ γνωμῶν του, εἰς ἃ ἐνυφαίνει πολλάκις καὶ ἰδίας προσωπικὰς ἀντιλήψεις, διότι αἰσθάνεται ὁ εὐγενὴς ἑαυτὸν συγγενῆ πρὸς τὸν ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ ὑπερήφανον Βοιωτὸν καὶ πρὸς τὴν αὐστηρὰν δωρικὴν ἠθικὴν του.

¹) Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἔκαμεν ἐν τῇ Πρωσσ. Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιστημῶν χαρακτηριστικὴν διάλεξιν περὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (Kaiser Marcus, 1931).